

BAŞLARKEN

TİYATRO'nun salt büyük kentlere özgü bir sanat olmadığı, başlangıcından beri bilinen bir gerçektir. Tiyatro sanatçısı, büyük kentlerin dışındaki seyirciye de gitmek, onların sergilemek, onun da "bir avuç alkış"ını almak ister. Fakat zor, çetin bir iştir bu. Genelde uygarlık dediğimiz olgunun çok ağırdan giderek ancak ulaşabildiği küçük, gelenekçi, bu nedenle de zaman zaman alışkanlıklarıyla tutuculuklarından pek kurtulamamış kentlerde "icra-i lübiyyat", olağanüstü şaşırtıcı sonuçlar doğurmuştur.

Bunlar, bir toplumun büyük kesimindeki uygarlıkla ilgili birtakım olguların henüz yerleşme evresinde karşılaşılan ya da karşılaşılmaması kaçınılmaz sonuçlardır. Tiyatro sanatçılarının, adına **turne** dediğimiz ve tiyatroyu seyircinin ayağına götürmekle eşanlımlı bu olaydaki çabalarıyla özverilerine saygı duymak

gerek. Aynı sanatçılar, bu olay sırasında özverilerinin karşılığı olarak alay edilmiş, küçümsenmiş, yanlış anlamalara uğramışlardır ama, yine de yılmamışlar, turnelerini sürdürmüşler ve tiyatroya sevgiyle tiyatroyu eğitiminin gelecekteki olumlu hasadının ilk tohumlarını Anadolu'ya ekmışlerdir.

Bugün İstanbul'un, Ankara'nın dışında Anadolumuzun en küçük, en uzak köşelerinde bile tiyatroya gönül vermişler bir araya geliyor tiyatroyu yapmaya çalışıyor ve tiyatroyu yapıyorlarsa, bunda o özverili turnelerle tiyatrocularının katkı payını nasıl unutulabiliriz?

Bu yazı dizisi işte o "turne"cilerin küçük kentlerde başlarından geçen acı tatlı anılarını bir araya getiriyor. İçlerin de eskiler de var, yeniler de... Ölmüş ustalar da var, yaşayanları da...

Dizi, yine "turne"ye giderken yolda uğradığı bir kazada hayatını yitiren değerli sanatçılar, **Ahmet Tarık Tekçe**, **Asaf Çiğiltipe** ve **Kâmrân Yüce'nin** anısına sunulmuştur.

● Sivacılık ve badanacılıktan Türk tiyatrosunun kuruculuğuna...

Güllü Agop'un oyun tekeli

● 1850'li yılların ikinci yarısında Batı anlayışına uygun ilk tiyatro denemeleri, Hasköy, Ortaköy ve Kuzguncuk'taki Ermeni okullarında başlatılan çabalarla filizlenmişti

HASKÖY, Ortaköy ve Kuzguncuk Ermeni okullarının öğrencileriyle birlikte çağdaş anlamdaki Türk tiyatro tarihinde gerçekten çok önemli bir yeri vardır. Klasik deyimle "okul müsameresi" sınırları içinde de olsa Batı tiyatrosunun Türk toplumuna tanıtılmasında öncülük şerefi bu okullardır. Sanat-sever Ermeni zenginlerinin parasal açıdan destekledikleri okulu tiyatroya heveslileri okul tiyatrosu çapında başarılı Batı örnekleri vermişlerdir. XIX'uncu yüzyıl Batı tiyatrosunun ağır aksak tanıtılmasını aracı olan bu örnekler Padişah **Abdülmeccid**'in de yakın ilgisini çekmiş, Ermeni gençlerini saraya çağırıp, onlardan **Goldoni'nin "Don Gregorio"** güldürsünü seyretmişti.

Padişahın da kendileriyle (gerçekte tiyatro ile tabii) ilgilenmesinden yarekenen gençler çok geçmeden çalışmalarına amatörlik sınırlarını aşan bir hız verdiler. Daha çok **Beşiktaşlıyan**'ın yazdığı Ermenice oyunlar oynuyorlardı.

GÜLLÜ AGOP PERDEYİ AÇIYOR

Yarı amatör, yarı profesyonel olarak tiyatroculuğu götürün o gençlerin Ermenice yazılmış oyunlarının uyandırdığı ilgi dalga dalga yayılırken, kısa bir sürenin ardından, 1869 yılında **Güllü Agop** ya da **Agop Ağa** diye ünlü **Agop Vartovyan** bu kez de Türkçe oyunlar oynamak üzere bir topluluk kuruyor ve perdelerini seyircilere açıyordu.

Tiyatroculuk öncesinde sivacılık ve badanacılık yapan **Agop Vartovyan**, 1870'te Türkçe oyunlar oynama tekeli eline geçirecek, uzun yıllar bu egemenliğini sürdürecektir.

Vartovyan, ilkin "**Şark Tiyatrosu**"nda sahneye çıkmış (1861) ve dönemin ünlü oyuncular **Mardiros Minakyan** (Manakyan), **Tomas Fasulyeciyan**, **Bedros Maşakyan**, **Ohannes Acemyan** ve **İstapan Ekşiyân**'la çeşitli oyunlarda çeşitli roller oynamıştır. İlk oyunları "**İki Ahbap Çavuşlar**" adlı üç perdelik bir dramla "**Punçinella**" adlı bir perdelik güldürüydü. Toplulukta iki kızkardeş **Bezirciyan**'lar da yer alıyorlardı.

"**Şark Tiyatrosu**"nun kaynağı kuşkusuz yine o üç Ermeni okuluydu. Yine bu toplulukla sahneye çıkan ilk kadın oyuncu **İstapan Ekşiyân**'ın baldızı **Fanni Hanım**'dır. Ermeni zenginleri tiyatroyu sanatını desteklemekle kalmamış, Hasköy'de, Nergisyan Okulu'nun bitişinde bir tiyatro salonu da yaptırmışlardı.

Bütün bunlar olup bitirken, öte yandan **Mihael Naum** adında Suriyeli bir Katolik, Tanzimat'ın ilk yıllarında dönemin hükümetinden tiyatroyu oynatma imtiyazı alarak, Beyoğlu'nda, Galatasaray Lisesi'nin karşısında bir tiyatro salonu yaptırmış ve Batı'dan tiyatroyu toplulukları getirterek, oyunlar verdimiştir. Aldığı imtiyaz nedeniyle tiyatroyu oynatma tekeli de onundu. Tekel 1865'te 5 yıl daha uzatılacak, 1870 yılına kadar sürecektir.

Mihael Naum, imtiyazı bir yerden sonra ürkütücü bir biçimde kullanır ve Hasköy'deki Ermeni tiyatrosunu mahkeme kararıyla ka-

patır. Ne var ki bu durum, sonucu olumlu bir yöne çeker; **Naum**'un hakkı yabancı dilde oynayacak tiyatro oyunlarıyla belirlenmiştir; Türkçe oynanacak oyunları kapsamamaktadır. **Güllü Agop** (Vartovyan), hemen ilgililere başvurur, bu yolda bir imtiyaz alır o da. 14 Aralık 1861 günü "**Şark Tiyatrosu**", Beyoğlu'ndaki Ermeni Kilisesi mallarından "**Café Oriental**" Salonu'nda perdelerini açar ve seyirciye, **Hugo**, **Dumas**, **Schiller** ve **Molière**'den Türkçe çevirileriyle oyunlar sunarlar.

GELENEKSEL RAKİPLER

Verilen ve sunulan örnekler Batı tiyatrosuna aittir ve seyirci genelde Batı kültürüne açık olan azınlık seyircisidir. Türk kökenli seyirci o dönemde geleneksel seyirliği **Karagöz** ve **Orta Oyunu**'na dönüktür ve her iki seyirlik türü de geniş yığınların beğenilerini kazanmaktadır. Batı örneği yeni tiyatro öncelikle bu geleneksel seyirliğin karşısına çıkacak, zorlu bir savaşım verecek, çile çekecek ve sonunda uzlaşarak, iki yeni oyun türünü ortaya çıkaracaktır. Müzikli Oyun ve Perdeli Orta Oyunu...

Perdeli Orta Oyunu, "tuluât" diye anılan doğmaca oyun biçimiyle birlikte geleneksel orta oyununu perde ve sahne düzenine sokarak, yepyeni bir biçimde geliştirmiştir. Bu arada müzikli operetimsi oyunlar da giderek halkın ilgisini çekiyordu elbet.

İMPARATORİÇE

Tiyatro her geçen yıl biraz daha güç ve yaygınlık kazanır; **Fuzuli**'nin "**Leylâ ile Mecnun**"undan **Molière**'in "**Zoraki Hekim**"ine ve "**Sevil Berberi**" operasına kadar şarkılı, şarkısız çeşitli oyunlar sahnelenmektedir. Fransız İmparatoriçesi **Eugénie**, **Mihael Naum**'un Beyoğlu'ndaki görkemli tiyatrosunda ağırlanır, onuruna oyunlar oynanır. Sadrazam **Ali Paşa**, Dahiliye Nazırı **Rüştü Paşa**, **Mustafa Fazıl Paşa** gibi dönem devlet büyükleri, **Güllü Agop**'un tiyatrosunu "**şereflendirmeye**" başlamıştır artık. **Namık Kemal**, **Ali Bey**, **Ahmet Mithat Efendi** ve **Şemseddin Sami** gibi ünlü Türk yazarlar da oyun yazma aşkıyla yanıp, tutuşmaktadırlar. Fransızca "adaptation" deyimine dile getirilen Türkçe uyarlamalar da birbirini izlemektedir.

Reşat Nuri Güntekin anlatır: (Bunlar "**Ara-bın Hiddet!**", **Shakespeare**'in "**Othello**"sudur; "**Amerika Vahşileri**", **Châteaubriand**'in "**Atala**"sından başka bir şey değildir. "**Sersem Kocanın Kurnaz Karısı**", **Molière**'in "**George Dandin**"i, "**Sefâhatin Encamı**", **Emile Ogier**'in

ÖNCÜLER

Güllü Agop, yıllarca sonra **Muhsin Ertuğrul**'un yapacağı şeyi yapar ve perde önüne çıkıp seyirciyi eğitmeye çalışır. Tiyatrodaki nasıl oturulacağı, oyunun nasıl dinleneceği, ışık çalmanın ve bağırmanın, sahneye portakal ve elma gibi şeyleri atmanın niçin ayıp olduğu yolunda çeşitli dersler verir. Şu farkla ki, **Muhsin Ertuğrul** yanım yüzyıl sonra, perde önüne çıkmayacak, ama bütün bunları kâğıtlara yazıp duvarlara asmakla öğretmeye çalışacaktır.

1872 yılında seyircilerden birinin sahnedeki kıza portakal atıp zavalılığı paldır küldür yerlere sermesi, tiyatro tarihimizin unutulmaz sahne olayları arasındadır.

★ ★ ★

Dur perdedi dur, dur
Bitirmedik oyunu
Şu küçük şarkımızla
Bağlayalım sonunu
Sonunu bağlayalım, sonunu

Şimdi perde incek
Çünkü oyun bitecek
Haydi evlerinize
Haydi, haydi, haydi
Saadet dileriz hepimize
Haldun DORMEN

Anısını yaşatıyor Ahmet Vefik Paşa, Türkiye'de tiyatroyu sevilmesinde önemli rol oynamış bir kişi. Bugün Devlet Tiyatroları'na bağlı olarak sahnelerini açan Bursa'daki tiyatro, onun adını taşıyarak anısını yaşatıyor.

Bir emektar Şehzadebaşı semtinin ve tiyatrosunun emektarı **Ferah Tiyatrosu**... Bir dönemde Şehzadebaşı, başkent İstanbul'un tiyatroyu sevirlik oyunları isteklerine baskısıyla yanıt veren bir bölgesiydi.

Ahmet Vefik Paşa Döneminin Bursa Valisi, "iflah olmaz" bir tiyatro ve **Molière** tutkunuydu. Paşa'ya sorarsanız, dünyaya komedi yazmak için 3 bin yazar gelmişti ama, bunlar içinde yazarlar yazarı, bir tek **Molière**'di.

adı aklıma gelmeyen bir dramıdır. Çocukken bir tuluât tiyatrosunda kocasına kızdığı için iki çocuğunu da boğup, öldüren bir ananın hikâyesini seyretmişim. Erkeğin (kocanın) karısını "**Midya**, **Midyacığım**" diye çağırması garibime gitmişti. Yıllar sonra o komedi-dramın **Euripides**'in ünlü "**Medea**"sı olduğunu anlayıverdim."

"KİMDİ O BURNUMU YİYEN?"

Dönemde seyirci karşısına çıkarılan yabancı kaynaklı oyunlar gerçi birer uyarlamadır ama, çokluk da işin içine tuluât gir-mektedir.

Yine **Reşat Nuri Güntekin** sorar bize: "**Tuluâtçı dediğimiz bu insanların elinde**... şa-heserlerin çarpık bir iskeletinden, sana... bir karikatüründen başka nesi kalmış... Dıyecek-siniz. Bu noktada sizinle beraberim. Fakat ne yapalım, şartlar içinde ellerinden bu kadarı gelmiş, bu kadarnı yapmışlar."

Bir başka yazarımız **Ruşen Esref Üneydin**, bir yazısında şunları aktarır: "**Otelci kız so-rar**, 'Koman tallevu, biyen?' 'Kel Hasan karşı-lık verir, 'Kimdi o Tarabya'da bumumu yiyen?' **El şakırtılan, yaşa bağırılan, takdirler arasın-da kız yine sorardı**, 'E parlato İtalyano?' **Uşak, şöyle cevap verirdi**, 'Kim parlattı dalyanı?' **İş-te bu konuşma böylece uzattı, giderdi**. **Lo-calardaki zengin beyler, devlet idare eden paşalar, birinci mevkilerdeki tabur kumandan-ları, mümeyyizler, hulefâlar, mektep muallim-leri, medresenişinler, herkes memnun kalır-dı**. **Bu oyundaki adamların milliyeti neydi?** **Olayın geçtiği yer neresiydi? Hangi tarihte geçiyordu? Kime ne? Elverir ki gülelim**"di.

TİYATRO İLK KEZ TURNEDE

Birdenbire savaş patlak verir. Yıl 1876'dır. Bulgaristan başkaldırır. Başkent İstanbul'da da softalar ayaklanırlar; bir bölük halk da ka-tılır onlara.

Kargaşada Padişah **Abdülaziz** alaşağı edil-ir, yerine V'inci **Murad** geçer, **Mithat Paşa** da sadrazam olur. V'inci **Murad** fazla kalmaz,

Meşrutiyet ilanı sözleriyle yerini bu kez de II'n-i **Abdülhamid** alır. 1877 ilkbaharında Rusya, Osmanlı sınırlarını aşar ve Edirne'ye girer.

Ermeni tiyatrocularının çoğu Ruslara oyunlar oynamak üzere Edirne'ye koşarlar. **Benliyan**, opera ve operetleriyle yanına **Manakyan**'ı da alarak Edirne'ye gider. Bu, ülke-mizdeki tiyatroyun ilk turneye çıkışıdır.

Peki, diğerleri ne yapmıştır, onlara ne ol-muştur?

Güllü Agop, yerinden kıpırdamamıştır hiç ama, başkentte seyirci kalmamıştır. 1878'de önce **Ayastefanos** (Yeşilköy), sonra da **Ber-lin** antlaşmaları imzalanır. Osmanlı İmpara-torluğu çöküşü evresine hızla yaklaşmaktadır artık. Ünlü orta oyuncusu **Küçük İsmail**, bu patırtı gürültüde bir perdelik oyunlar oynayan kumpanyasını kurar, genç âşık rolleri oynar. "**Telikçi**" diye anılan **Büyük İsmail**; **Tiran**, **Agâh Efendi**; yaşlı baba ve **Kabuklu Hamdi** de kumpanyanın komikleridirler. **Madam Agavni** ile **Madam Aranic**, kadın oyuncular-dır. Geleceğin en ünlü Türk oyuncusu **Ahmet Fehim** Bey de yine **Güllü Agop** kumpanyasın-da, "**İki Sağırılar**" oyununda **Bonifas** rolüne çıkmaktadır.

1879'da **Ahmet Vefik Paşa**, Bursa ilinde tiyatrosunu kurar ve başta **Fasulyeciyan**; **Gül-lü Agop**'tan ayrılan birçok Ermeni ve Türk oyuncularını bir çatı altında toplar.

FEHİM BEY'İN "PASAPORT"U

"Ben, o 'iki Sağırılar'da **Bonifas** rolünü oynadığımda" diye anlatır **Ahmet Fehim** Bey; "... zamanın ünlü oyuncusu ve rejisörü **Fasulyeciyan** da vardı. 'Bu çocuk iyi yoğrulabile-cek bir hamurdur, elde etmeye bakalım' de-miş. Ertesi günü bana bir kontrat imzalat-tılar. Altı ay sonra da **Fasulyeciyan**'la Bursa'ya (turneye) gittik. Kumpanyada, **Tospatyan**, **Triyans**, **Çanıkyan**, **Holasyan**, **Binemeciyan**; kadınlardan da **Madam Fasulyeciyan**, **Hire-nu**, **Nuvar**, **Şirinyan**, **Vircinya**, **Zağakyan** ve **Viktor Sofl** vardı. Yolculuğa çıkarken aceleyle yanıma meciydiye (nüfus) kâğıdımı almayı unuttum. Bursa yolunda arabayla gider-ken karşıma bir jandarma çıktı. Kâğıtlarımı sordu. Fakat okuması yoktu. Ben hemen ce-bimden yanısı Türkçe, yanısı Ermenice bir el ilanını çıkardım, gösterdim. Jandarma baktı baktı, 'Haaa, seninki pasaport, geçi' dedi.

"**Vali Paşa**'ya (**Ahmet Vefik Paşa**) yaran-mak için önce 'Merakî' ile 'Zor Nikâh'ı oynadık. Ertesi gün paşa, kumpanya direktörünü çağırır: 'Burada kalın, size bir tiyatro yapayım' dedi. Dediğini de yaptı, iki ay için-de her şeyiyle kusursuz bir bina yapıp, bize verdi. Paşa, **Molière**'in tutkunuydu. 'Dünya-ya şimdiye kadar komedi yazmak için 3 bin yazar gelmiştir. Ancak bunlardan 30'u seçilmiş, 30'un içinden de 10'u, 10'un içinden de biri seçilmiş; o da **Molière**'dir!' dediti."

**YARIN:
BİR KABADAYI
MUHSİN ERTUĞRUL**

